

ДИНТАНУ

UBTBR 21.15.47

<https://doi.org/10.47526/3007-8598.6266>

DAVUT ŞAHİN

*Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, İlahiyat Bilimleri Doktoru, Profesör
(Türkistan, Kazakistan), e-posta: sahdavut@gmail.com*

KUR'AN KELİMELERİNİ DOĞRU ANLAMADA EL-İSFÂHÂNÎ'NİN MÜFREDÂTU ELFÂZÎ'L-KUR'AN ADLI ESERİ

Özet. Kur'an'ın doğru anlaşılması, kelimelerin vahiy dönemindeki anlamının bilinmesi ve sonraki nesillere doğru aktarılması ile yakından ilgilidir. İlk muhataplar, yaşadıkları dil ve kültür ortamı sayesinde bu anlamları doğal olarak kavrayabilirken, sonraki nesiller için aynı anlamlara ulaşmak tarihsel ve dilsel bir çabayı gerekli kılmıştır. Bu nedenle erken dönemden itibaren Mukâtil b. Süleyman, Ahfeş, Ferrâ ve Ebû Ubeyde gibi âlimler Kur'an kelimelerinin anlamlarını açıklamaya yönelik eserler kaleme almışlardır. Bu eserler arasında Râgıb el-İsfahânî'nin Müfredâtı Elfâzî'l-Kur'an adlı eseri önemli bir yere sahiptir. Çalışmada, İsfahânî'nin söz konusu eserinde Kur'an kelimelerinin anlamlarını belirlemede ve bunları sonraki nesiller için anlaşılır hâle getirmede sergilediği çabalar incelenmiştir. Araştırma sonucunda, müellifin kıraat, hadis, Arap dilinin ifade özellikleri şiir gibi unsurlardan yararlanarak kelimelerin anlamlarını temellendirdiği, çeşitli anlamları gerekçeli olarak sunduğu anlaşılmıştır. Ayrıca müteradif ve zıt anlamlara yer verdiği, kelimeleri dünyevî ve uhrevî boyutlarıyla, metinsel bağlam içinde değerlendirdiği ve ilgili ayetler üzerinde ayrıntılı açıklamalar yaptığı görülmüştür. İsfahânî'nin bu çok yönlü uğraşısı, hem kelimelerin doğru anlamını tespit etme hem de onları farklı dönem muhatapları için anlaşılır kılma çabaları olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İsfahânî, Müfredât, Kur'an kelimeleri, doğru anlam, çok yönlü çaba.

Давут Шахин

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, теология ғылымдарының докторы, профессор (Түркістан, Қазақстан), e-mail: sahdavut@gmail.com

Құран сөздерін дұрыс түсінуде әл-Исфәһанидің «Муфратат әлфаз ал-Құран» атты еңбегі

Аңдатпа. Құранды дұрыс түсіну оның түскен дәуіріндегі сөздердің мағыналарын дәл ұғынумен және сол мағыналардың кейінгі ұрпақтарға дұрыс жеткізілуімен тығыз байланысты. Құранның алғашқы тыңдаушылары бұл мағыналарды өздерінің тілдік және мәдени ортасының арқасында табиғи түрде түсіне алған болса, кейінгі ұрпақтардың да сол деңгейде түсінуіне қол жеткізу тарихи әрі тілдік ғылыми ізденістерді талап етті. Осыған байланысты ислам ғылымының ерте кезеңдерінен бастап Мұқатил ибн Сүлейман, әл-Ахфаш, әл-Фәрра және Әбу Убайда сияқты көрнекті ғалымдар Құран сөздерінің мағыналарын түсіндіруге арналған еңбектер жазды. Сол еңбектердің ішінде Рағиб әл-Исфәһанидің «Муфратат әлфаз ал-Құран» атты шығармасы ерекше орын алады. Бұл зерттеу Исфәһанидің аталған еңбекте Құран сөздерін түсіндірудегі ғылыми әдісін және олардың мағыналарын кейінгі ұрпақтарға түсінікті түрде жеткізуге қосқан үлесін

***Cite us correctly:**

Şahin, D. (2026). Kur'an Kelimelerini Doğru Anlamada El-İsfahânî'nin Müfredâtı Elfâzî'l-Kur'an Adlı Eseri. *HIKMET*, 3(9), 40–50. <https://doi.org/10.47526/3007-8598.6266>

Мақаланың редакцияға түскен күні 24.02.2026 / қабылданған күні 27.09.2026.

қарастырады. Зерттеу нәтижесінде автор сөздердің мағыналарын қырағаттар, хадистер, араб тілінің көркемдік ерекшеліктері мен поэзия сияқты әртүрлі дереккөздерді ұштастыру арқылы негіздеп, олардың семантикалық қырларын дәлелді түрде ашып көрсеткені анықталды. Сонымен қатар, оның синонимдер мен антонимдерді пайдаланғаны, сөздерді тарихи және ақыреттік қырлары тұрғысынан, сондай-ақ мәтіндік контексіне сәйкес қарастырғаны және тиісті аяттарға жан-жақты түсіндірмелер бергені байқалды. Осы тұрғыдан алғанда, Исфәханидің көпқырлы әдіснамасы Құран сөздерінің бастапқы дәл мағыналарын айқындауға әрі оларды әртүрлі тарихи кезеңдердегі оқырмандарға түсінікті етуге бағытталған терең ғылыми ізденіс ретінде бағаланады.

Кілт сөздер: Исфәхани, әл-Муфратат, Құран сөздері, дұрыс мағына, көпқырлы әдіснама.

Давут Шахин

Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, доктор теологических наук, профессор (Казахстан, Туркестан), e-mail: sahdavut@gmail.com

Сочинение Аль-Исфәхани "Муфратат альфаз аль-Куран" в правильном понимании слов Корана

Аннотация. Правильное понимание Корана тесно связано с установлением значений слов, которые они имели в период ниспослания откровения, и с точной передачей этих значений последующим поколениям. Если первые адресаты Откровения естественным образом воспринимали эти значения благодаря языковой и культурной среде, в которой они жили, то для последующих поколений достижение такого же понимания потребовало исторического и лингвистического исследования. По этой причине, начиная с раннего периода исламской науки, такие учёные, как Мукатиль ибн Сулайман, аль-Ахфаш, аль-Фарра и Абу Убайда, создавали труды, посвящённые разъяснению значений коранической лексики. Среди этих сочинений особое место занимает труд ар-Рагиба аль-Исфәхани «Муфратат альфаз аль-Куран». В настоящем исследовании рассматриваются усилия аль-Исфәхани, предпринятые в данном произведении для установления значений коранических слов и их разъяснения последующим поколениям. Результаты исследования показывают, что автор обосновывал значения слов, опираясь на варианты коранического чтения (кираат), хадисы, особенности выразительных средств арабского языка и арабскую поэзию, а также аргументированно представлял различные смысловые значения. Кроме того, он приводил синонимы и антонимы, анализировал слова в их мирском и эсхатологическом измерениях в рамках текстуального контекста и предлагал подробные толкования соответствующих аятов. Такой многогранный подход аль-Исфәхани может быть охарактеризован как комплексная научная деятельность, направленная как на установление подлинных значений коранической лексики, так и на обеспечение её доступности и понятности для представителей различных исторических эпох.

Ключевые слова: Исфәхани, аль-Муфратат, кораническая лексика, правильное значение, многогранный подход.

Davut Shahin

Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Professor, Doctor of Theology (Kazakhstan, Turkestan), e-mail: sahdavut@gmail.com

The Work of Al-Isfahani Named “Mufradat Alfaz al-Qur'an” in the Correct Understanding of Quranic Words

Abstract. A proper understanding of the Qur'ān is closely linked to identifying the meanings that its words conveyed during the period of revelation and transmitting those meanings accurately to subsequent generations. While the first recipients were able to comprehend these meanings naturally owing to the linguistic and cultural environment in which they lived, later generations required historical and linguistic inquiry to attain the same understanding. For this reason, from the earliest period onward, scholars such as Muqātil b. Sulaymān, al-Akhfash, al-

Farrā', and Abū 'Ubaydah authored works devoted to explaining the meanings of Qur'ānic vocabulary. Among these, al-Rāghib al-Isfahānī's Mufradat Alfaz al-Qur'an occupies a distinguished position. This study examines al-Isfahānī's efforts in this work to determine the meanings of Qur'ānic words and to render them comprehensible for later generations. The findings demonstrate that the author substantiated the meanings of words by drawing upon variant Qur'ānic readings (qirā'āt), Prophetic traditions (ḥadīth), the stylistic features of the Arabic language, and Arabic poetry, while presenting alternative meanings together with their underlying justifications. Furthermore, he incorporated synonymous and antonymous expressions, evaluated lexical items within their textual context as well as in their worldly and eschatological dimensions, and offered detailed explanations of the relevant Qur'ānic verses. Al-Isfahānī's multidimensional approach may therefore be regarded as a comprehensive endeavor both to determine the authentic meanings of Qur'ānic vocabulary and to make those meanings accessible to audiences across different historical periods.

Keywords: Isfahānī, Mufradāt, Qur'ānic vocabulary, accurate meaning, multidimensional approach.

Giriş

Kur'an ilimleri içerisinde Kur'an kelimelerinin anlam(lar)ını doğrudan konu edinen vücûh ve nezâir, garîbu'l-Kur'an, mübhemâtu'l-Kur'an, hakikat-mecaz gibi ilimler mevcuttur. Söz konusu ilimler çerçevesinde yazılan eserlerde Kur'an kelimelerinin anlam(lar)ı çeşitli yönlerden ele alınır. Kur'an kelimelerini inceleme ve bu hususta eser yazma faaliyeti erken döneme kadar götürülebilir. Bu bağlamda Mukâtil b. Süleyman'ın (ö.150) el-Vücûh ve'n-nezâir'i, Ferrâ'nın (ö.207) Meânî'l-Kur'an'ı, Ebû Ubeyde'nin (ö.209) Mecâzu'l-Kur'an'ı zikredilebilir (Ebû Ubeyde, 1954: 23).

Çalışmaya konu edindiğimiz Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an adlı eser, nüzul döneminden yaklaşık 400 yıl sonra vefat eden Râgıb el-İsfahânî (ö.V. Asrın ilk çeyreği) tarafından yazılmıştır. Müellif bu eserde Kur'an kelimelerinin anlamını belirlerken ve anlaşılır kılarak Ulumu'l-Kuran'ın birçok dalına müracaat etmiştir. Bu bağlamda o, açıklamalarında garîbu'l-Kur'an'ın yanı sıra bazen vücûh ve nezâirden, bazen mecâzu'l-Kur'an'dan, bazen de mübhemâtu'l-Kur'an'dan ve diğerlerinden doğrudan veya dolaylı olarak istifade etmiştir.

Suyûtî, İsfahânî'nin Müfredât'ını garîbu'l-Kur'an konusunda yazılmış en güzel eser olarak görmüştür (Suyûtî, 2008: 239). Gerçekten de bu eserin bazı eksik yönleri olsa da müellif birçok Kur'an kelimesini kapsamlı bir biçimde ele almıştır. Zira o, edat ve harfler dâhil Kur'an'da kullanılan yaklaşık 1750 kök kelimedenden takriben 1650'sini madde başlığı yapmıştır. O, Kur'an'da geçen harf ve kelimelere değinme noktasında hiçbir ayırım yapmamıştır. Kur'an'da bir kez geçmesi, çok bilinmesi, türevlerinin çok veya az olması, insan, hayvan, yiyecek, içecek, bitki, eşya veya yer adı olması gibi hususlara bakmadan her birini incelemeye dâhil etmiştir. Bütün bunlara rağmen 100'e yakın kelimeyi gözden kaçırmış, Kur'an'da geçmeyen 12 kelimeyi de başlığa taşımıştır (Yaldızlı, 2020:116). Buna ilaveten o, 'essese, erike, hamt' kelimelerinde olduğu gibi bazen sadece kelimeyle ilgili açıklama yapmış ama ilgili ayeti madde içinde zikretmemiştir (İsfahânî, 2009: 75, 73, 299).

İsfahânî bazen şekilsel benzerliği bulunan harf ile kelimeyi aynı madde altında zikretmiştir. Örneğin 'em' ve 'emma' harflerini kök harfleri e-m-m olan kelime altında vermiştir. O, Müfredât adlı eserinde bazen de basit düzeyde bilgiler aktarmıştır. Örneğin 'e' ve 'lem' harflerinin bitişmesinden oluşan 'elem' kelimesinin 'elemun' ifadesinden gelmediğini söylemiştir (İsfahânî, 2009: 88, 82).

İsfahânî kısmen de olsa Kur'an kelimelerinin anlamını belirleme ve anlaşılır kılma hedefinden uzaklaşabilmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu durum üç şekilde karşımıza çıkmaktadır: 1. Kur'an'da geçmeyen bazı kelime ve ifade kalıpları üzerinde durması. Örnek: 'âmin', z-a-k, ğ-r-d (Yaldızlı, 2020:233). 2. Kelimelerin Kur'an'da olmayan anlamlarına dair istitrad kabilinden açıklamalar yapması. Örneğin d-b-r kelimesiyle ilgili ayetler eşliğinde

açıklamalar yaptıktan sonra Kur'an'daki anlamla doğrudan ilgisi olmayan anlamları sıralar. Bu bağlamda Cahiliye döneminde insanlar çarşamba gününü uğursuz saydıkları için bugüne 'dibar' demişlerdir. Ayrıca 'debir / fitil', 'reculün mukabelun mudaberun / ana-baba her iki taraftan asıl olan adam', 'şatun mukabeletun mudaberetun / önünden ve arkasından kulağı kesik olan koyun', 'dabiretu't-tair / kuşun arka parmağı', 'dabiretu'l-hafir / bileğin etrafı', 'debûr / bilinen rüzgâr', 'debretun / ekilen yer' (İsfahânî, 2009: 307-308). Müellifin bu madde altında buna benzer yaptığı açıklamalar bitmiş değildir. Ancak burada verdiğimiz örnekler İsfahânî'nin istitrad kabilinden yaptığı açıklamalar hususunda fikir verdiği için konuyu uzatmak istemiyoruz. 3. Görüşleri sıralayıp bazen herhangi bir tercihte bulunmaması. İsfahânî örneğin 'şekka' maddesinde Kamer sûresinin 1. ayetinde geçen 'inşekka' fiiline yer verir. Bu ayete ilişkin temelde iki görüş olduğunu belirtir: Birincisi ayın somut olarak yarılması, ikincisi bu ifadenin, iş açığa çıktı anlamına gelmesidir. İlk görüşe ilişkin, yani ayın yarıma zamanına dair iki görüşün olduğunu söyler: Bunlardan biri Hz. Peygamber döneminde olduğu, diğeri Kıyamete yakın olacağıdır (İsfahânî, 2009: 459). Ancak burada o, ne bu kelimenin anlamı ne de kelimenin işaret ettiği olayın zamanı hususunda tercihte bulunur. Hepsî mümkündür, şeklinde bir açıklama da yapmadığı için onun bu anlatımı bilgi aktarımından öteye geçmez. Böylece kelimenin net olarak anlamı da belirmez, muhatap için anlaşılır hale de gelmez.

İsfahânî bazen de kelimenin anlamlarını madde girişinde topluca verir, daha sonra da o anlamları ayet içerisinde gösterir. Bunun yanı sıra bazen söz konusu kelimenin müteradifini içeren ayeti vererek metni zengin bir anlatıma kavuşturur. Örneğin ona göre 'kullemâ dehalet ummetun leanet uhteâ' ifadesindeki 'uht' kelimesi, 'evliyahumu't-tağut', ayet kesitinde geçen 'evliyah/veliler, dostlar' anlamına gelir (İsfahânî, 2009: 68).

İsfahânî zaman zaman bir kelimenin Kur'an genelindeki anlamına ve durumuna ilişkin genellemeler de yapar. Örneğin insanın bedeni ve dış görünüşü kastedildiğinde Kur'an'da hep 'beşer' kelimesi kullanılır (İsfahânî, 2009: 124). Yine ona göre 'vema edrake / Ne olduğunu bilir misin?' ile 'vema yudrike / Ne olduğunu biliyor musun?' formları, sonrasında açıklama içerip içermemesi açısından Kur'an'da farklı biçimde yer alırlar. Birincisinde konu edilen husus peşinden açıklanırken, yani soruya cevap verilirken, ikincisinde açıklanmaz. (İsfahânî, 2009: 313). Ayrıca z-a-m kelimesiyle ilgili o, şu açıklamayı yapar: 'Bu kelimeyle yalan söz aktarılır ve Kur'an'da bu ifadenin geldiği her yerde sözü söyleyen kişi(ler) kınanır' (İsfahânî, 2009: 380). İsfahânî'nin genelleme yaptığı diğer bazı kelimeler ise şunlardır: 'temetteu', h-l-k, 'rih'. Ona göre 'temetteu (fi'd-dünya)' geçen her yerde tehdit üslubu vardır (İsfahânî, 2009: 757). Bir sözü nitelendirme bağlamında kullanılan h-l-k kelimesi ise her yerde 'yalan/uydurma' anlamındadır (İsfahânî, 2009: 297). Yine 'rih / rüzgâr' kelimesi tekil olarak kullanıldığında 'azap', 'riyah / rüzgarlar' yani çoğul olarak kullanıldığında rahmet anlamındadır (İsfahânî, 2009: 370).

İsfahânî Müfredât'da Kur'an'ı anlamada önemli yere sahip edatlar üzerinde de durmuştur. Mesela o, 'mâ' edatının beşi isim, beşi de harf olmak üzere on manasının olduğunu söylemiştir. İsim olanlar; 'ellezi' manasına ism-i mevsul, nekra isim, soru ismi, şart ismi, hayret belirtmek için kullanılan 'ma'dır. Harf olanlar; 'en' harfi gibi fiili mastara dönüştüren 'ma', olumsuzluk (nefy) bildiren 'ma', 'enne, rubbe' gibi ifadelerle birleşen 'ma', amel etmeyen kelimeye birleşince onu amel etmeye zorlayan 'ma (mütessellita)', sözü pekiştirmek için eklenen 'ma'dır; Benzer bir sınıflandırma ve açıklamayı 'lam' için de görmek mümkündür (Arıkaner, 2018: 71).

Çalışmamızın temelini teşkil eden Müfredât'ın bazı özelliklerini ana hatlarıyla ele aldık. Şimdi ise İsfahânî'nin Kur'an kelimelerinin anlamını belirlemede ve anlaşılır kılmada ağırlık verdiği hususlara geçebiliriz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla onun bu bağlamdaki çabası iki grupta incelenebilir: Birinci grup; kıraate, hadise, Arapçanın ifade tarzı ve şiire atıfta bulunması, Kur'an kelimelerine daha önceden verilen anlamları değerlendirmeye tabi tutması, anlamların gerekçelerini açıklaması şeklinde sıralanabilir. İsfahânî'nin bu yaklaşımı çalışmada; Kelimelerin Anlamını Belirlemede Sarf Ettiği Çabalar başlığıyla verilmiştir. İsfahânî'nin ağırlık verdiği ikinci husus; müteradif ve zıt anlamlara yer vermesi, kelimeyi dünyevî-uhrevî ve metinsel bağlam gibi çeşitli yönleriyle ele alması, kelimeyle ilgili ayet özelinde açıklamalar yapması şeklinde

özetlenebilir. İsfahânî'nin bu uğraşısı ise çalışmada; Kelimelerin Anlamını Açık Hale Getirmede Sergilediği Çabalar başlığıyla sunulmuştur. İşte çalışmada İsfahânî'nin Kur'an kelimelerinin anlamını belirlemede ve anlaşılır kılmada bu çok yönlü çabası ortaya konmuştur.

Araştırma Yöntemi

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak hazırlanmıştır. Çalışmada doküman incelemesi yöntemi benimsenmiş; temel veri kaynağı olarak Râgıb el-İsfahânî'nin Müfredâtü Elfâzî'l-Kur'an adlı eseri esas alınmıştır. Araştırmada eserde yer alan Kur'an kelimelerine ilişkin açıklamalar sistematik biçimde incelenmiş, müellifin kelimelere yüklediği anlamlar ile bu anlamları muhataba açık hale getirmede sergilediği çabalar analiz edilmiştir.

İnceleme sürecinde İsfahânî'nin kelimelerin anlamlarını belirlerken; kıraati ve hadisleri Arap dilinin ifade özellikleri ve şiiri kaynak edinmesi örneklerle ortaya konmuştur. Ayrıca kelimelerin eş ve zıt anlamlı kullanımları, siyâka göre kazandığı anlamlar ve kelimeyle ilgili ayet özelinde yaptığı açıklamalar İsfahânî'nin kelimeleri okuyucuya anlaşılır kılması bağlamında ele alınmıştır. Böylece Müfredât'ın Kur'an kelimelerini doğru anlamadaki yeri nitel veri analizi çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Tartışma ve Bulgular

Makalede Müfredâtü Elfâzî'l-Kur'an adlı eser özelinde şu iki husus üzerinde durulmuştur: İlki, İsfahânî'nin Kur'an kelimelerinin nüzul dönemindeki anlamını tespit için sarf ettiği çaba. İkincisi; İsfahânî'nin bu anlamı muhatap için anlaşılır kılmada sergilediği çaba.

İsfahânî'nin Kur'an Kelimelerinin Anlamını Belirlemesi ve Anlaşılır Kılması

Yukarıda, İsfahânî'nin Kur'an kelimelerinin anlamını belirlemede ve anlaşılır kılmada çok yönlü çaba sarf ettiği, çalışmada bunların belli başlıklar altında örneklerle incelendiği ifade edilmişti. Ancak burada, her kelime açıklamasında söz konusu çabaların tümünün birden var olduğu düşünülmemelidir. Her madde altında olmasa da bazı kelime açıklamalarında bunlardan en az biri veya daha fazlası bulunabilmektedir. Öte yandan anlamı belirleme ve anlaşılır kılma şeklinde ikiye ayırarak oluşturduğumuz başlıklar biri diğeri için kullanılmayacak kesinlikte değildir. Örneğin bir kelimenin müteradifini ve zıt anlamlısını vermek her ne kadar anlamı anlaşılır kılma başlığı altında verilse de aynı zamanda anlamı belirleme için de kullanılabilir (Arslan, 2022: 33-52). Ancak ağırlıklı olarak bu başlık altında değerlendirilmesi uygun görüldüğü için ilgili başlık altında zikredilmiştir.

İsfahânî'nin Kelimelerin Anlamını Belirlemede Sarf Ettiği Çabalar

İsfahânî bazı kelime açıklamalarında; kıraati, hadisi, Arapların ifade tarzı ve şiiri kaynak edinmiştir. Bu hususlar aynı zamanda onun nüzul dönemi anlamına önem verdiğini gösterir. Bunun yanı sıra o, kelimeye daha önceden verilen anlamları değerlendirmiş, bazen de kelimenin anlam gerekçesini açıklamıştır. Bunlar İsfahânî'nin anlamı belirlemede gösterdiği çaba olarak görülebilir.

Kıraate, Hadise, Arapçanın İfade Tarzı ve Şiire Yer Vermesi

İsfahânî, bazı kelimelerin farklı kıraatlerini de ele aldığı maddeye taşımış, böylece ayetin farklı anlamına telmihte bulunmuştur. Örneğin müellif, 'hedâ' maddesi altında Yunus sûresi 35. ayete yer verir. Bu ayette, müşriklerin taptıkları tanrılar ile Allah hidayet üzere olma ve hidayete erdirmeye açısından karşılaştırılmaktadır. Ayette tanrılar için 'la yehiddi / hidayeti, doğru yolu bulamaz', ifadesi geçmektedir. İsfahânî bu ifadenin, 'hidayete, doğru yola iletmez' manasında, 'la yehdi' şeklinde de okunduğunu bildirmektedir (İsfahânî, 2009: 837).

İsfahânî kelimelerin anlamını belirlerken Hz. Peygamberin, sahabînin veya tabîinin sözünü kendine dayanak edinmiştir. İsfahânî'nin 'vera / gizledi' kelimesi için Hz. Peygambere nisbet edilen hadisi getirmesi örnek olabilir. Bu madde altında önce o bu kelimeye ilişkin ayetleri sıralar. Bu ayetlerin ilki Araf sûresi 26. ayet olup, ayette Allah'ın insanoğluna mahrem yerlerini örtmeleri için giysi, süslenmeleri için zînet verdiği bildirilmektedir. Müellifin bu ayeti buraya almasının nedeni, ayetin 'örtmek' anlamına gelen 'yuvârî' kelimesini içermesidir. Diğer örnek ayet Hz.

Süleyman'a ibadeti bir süre unutturup 'sonra gözden kaybolan /tevarat' atlara sergilediği tavrı konu edinen Sad sûresi 32-33. ayettir. Bu ayetleri 'örtmek, gizlenmek' anlamı için örnek veren müellif Hz. Peygamber'in bir gazveye çıkacağı zaman asıl gideceği tarafa değil de başka tarafa yönelerek gideceği yeri gizlemesini konu edinen hadisi aktarır; Furkan sûresi 63'teki 'hevenen' kelimesi için 'el-mu'minu heyyinin leyyinin' şeklindeki Hz. Peygamber sözünü örnek vermesi de burada zikredilebilir (Avcı, 2025: 27).

İsfahânî'nin kelimeyi açıklarken sahabî sözüne atıfta bulunmasına ise onun, İbn Abbas'ın 'subûr' kelimesine verdiği anlamı alıntılama örneği olabilir. Müellif bu kelimeye 'helak, yok olma' anlamını verdikten sonra bu kelimeyi içeren ayetlere yer verir. Bu ayetlerden biri İsrâ sûresi 102. ayettir. Bu ayette Hz. Musa Firavuna, 'Ey Firavun senin helak olacağına (mesburan) inanıyorum', dediği bildirilmektedir. Müellifin belirttiğine göre İbn Abbas, ayette geçen 'mesburan' kelimesine 'aklı noksan' anlamı vermiştir (İsfahânî, 2009: 848). Bu anlama göre ayet, 'Ey Firavun, sen akıllı kıt birisin', anlamına gelir.

İsfahânî'nin ele aldığı kelimenin anlamını tabiîn sözüyle açıklaması ise Âl-i İmran 83. ayette geçen 'tav'an ve kerhen' kelimelerine ilişkin Katade, Ebu'l-Aliye ve Mücahid'in beyanlarına yer vermesi örnek olabilir. Bu ayette, yer ve gökteki her şeyin isteyerek istemeyerek (tav'an ve kerhen) Allah'a boyun eğeceği bildirilmektedir. İsteyerek veya istemeyerek boyun eğecek kimselerin kim olduğu ve neye boyun eğileceği ayette net değildir. İsfahânî bununla ilgili yorumları sıralarken tabiîn görüşüne de yer verir. Biri, 'ölüm sırasında mü'minler isteyerek kafirler de istemeyerek teslim olacaklar', şeklindedir ki bu Katade'ye aittir. Bu açıklama kimlerin isteyerek istemeyerek boyun eğeceğine cevap vermektedir. Ebu'l-Aliye ve Mücahid'in görüşü ise şöyledir: Zuhuruf sûresi 87. Ayette, 'sen müşriklere kendilerini kim yarattı diye sorsan onlar Allah'tır', diyeceklerdir, buyurulduğu gibi bu ayette de 'kimileri ortak koşsa da Allah'ın kendilerini yarattığını kabul ve ikrar edeceklerdir' (İsfahânî, 2009: 709). Söz konusu iki tabiîn ise bu açıklamayla neye boyun eğileceğini açıklamaktadır.

İsfahânî Kur'an kelimelerinin anlamını belirleme amacıyla Arap dilinin ifade tarzına çokça yer vermiştir. İfade tarzına örnek Nur sûresi 49. ayette geçen 'muz'ının' kelimesiyle ilgili zikrettiği Arapların söyleyiş biçimidir. Bu ayette Allah, münafıklardan bahisle, 'Hak ve adalet kendilerinin lehine olunca ona (Hz. Muhammed'e) boyun eğler', buyurmaktadır. Mealde 'boyun eğler' şeklinde tercüme edilen ifade, ayette 'muz'ın'dır. İsfahânî bu kelimeyi madde başlığı yapar ve 'boyun eğler', anlamını verdikten sonra Arapların uysal (boyun eğen) deve için 'nakatun miz'anun' ifadesini kullandıklarını söyler (İsfahânî, 2009: 328).

İsfahânî'nin şiiri kullanmasına dair örnek ise z-b-b maddesine ilişkindir. Müellif söz konusu maddeyi açıklarken 'zebzebe' kelimesine de yer verir. Kelime için getirdiği örnek Nisa sûresi 143. ayettir. Bu ayette Allah münafıkları kastederek onların kararsız olduklarını (bocaladıklarını) bazen mü'minlere bazen de kafirlere yöneldiklerini söyler. İsfahânî bu ayeti ve anlamı verdikten sonra İslam öncesi dönem şairi Nabîğa ez-Zübyânî'nin bir şiirini bu anlama delil olarak getirir. Şiirin anlamı şöyledir: Her kralın, onun önünde bocalamakta olduğunu görürsün (İsfahânî, 2009: 325).

Kelimelerin Anlamına Dair Yapılan Yorumları Değerlendirmesi

İsfahânî'nin bir kelime için yapılan yoruma eleştiri getirmesi, bazen de yapılan yorumlardan birini tercih etmesi veya hepsini ayet için uygun görmesi yorumları değerlendirdiğini gösterir. Bu da en nihayetinde kelimenin anlamını belirleme çabası olarak görülebilir.

Eleştiriye örnek, Zuhuruf sûresi 63. ayette Hz. İsa'nın muhataplarına söylediği sözdeki 'ba'd / bir kısmı' kelimesini Ebû Ubeyde'nin 'kull / hepsi' olarak yorumlamasına yaptığı itirazdır. İlgili ayetin anlamı şöyledir: 'Hakkında ihtilafa düştüğünüz hususların bir kısmını size açıklamak için geldim'. Ebû Ubeyde, bu cümlede 'bir kısım' anlamına gelen 'ba'd' ifadesinin 'kull / tamamı' manasında olduğunu söylemiş ve şairin (Lebîd), 'ya da bazı (tüm) nefislerin eceli kendisini bağlar', mısrasını delil getirmiştir. İsfahânî'ye göre Ebû Ubeyde'nin bu görüşünde mantık hatası vardır. Zira meseleler açıklama bakımından dört türlüdür:

1. Meselelerin bir kısmının açıklanması zararlıdır. Bu yüzden Şari'nin onu açıklaması doğru olmaz. Kıyâmet saati ve ecel vakti gibi.

2. Meselelerin bir kısmı akılla, peygamber olmadan anlaşılabilir. Allah'ı bilmek ve O'nun gökleri ve yeri yarattığını bilmek gibi. Bu yüzden Şari'nin bunları açıklaması gerekmez. Allah'ın, akli bu noktaya yönlendirdiği ve bu hususları düşünmeye davet ettiği açıktır. 'Göklerde ve yerde neler var, bir bakın!' (Yunus 10/101) ve 'Düşünmüyorlar mı?' (A'râf 7/184) gibi pek çok ayet akli, O'nu tanımaya yönelik faaliyete teşvik etmektedir.

3. Meselelerin bir kısmının Allah tarafından açıklanması zorunludur. Dine mahsus ana kaideleri belirtmek gibi.

4. Bir kısım meselelerin açıklamasına Allah tarafından açıklanan ilkeler çerçevesinde ulaşılabilir. Bu da ahkâmın fûruatı gibi şeylerdir.

Buna göre insanlar yasak olmayan konulardan biri hakkında ihtilafa düştüklerinde; kişi (peygamber) ictihad ve hikmeti gereği bu konudaki hükmünü açıklamak ya da açıklamamak konusunda serbesttir. Öyle ise Yüce Allah'ın, 'ihtilafa düştüğünüz bazı konuları açıklayayım diye...' sözüyle ihtilafa düşülen konuların tamamı kastedilmiş değildir. Bu husus, asabiyet duygusundan sıyrılabilen herkesin kabul edebileceği bir hakikattir. Şairin, 'ya da bazı nefislerin eceli kendisini bağlar', ifadesinde kastettiği ise kendisidir (Eroğlu, 2021: 255). Anlamı; 'ya da birileri beni öldürür', demektir. Fakat şair bunu açık değil, ta'riz yoluyla söylemiştir. Çünkü insanlar kendi ölümünü uzak görme eğilimindedir. Dolayısıyla kendi ölümünden söz etmek istemezler (İsfahânî, 2009: 134-135).

İsfahânî'nin önceden serdedilen görüşlerden birini tercih etmesi de kelimenin anlamına dair yapılan yorumları değerlendirmesi olarak düşünülebilir. Bu konuya şu örnek verilebilir: O, r-h-b kelimesine 'sakınma ve endişenin eşlik ettiği korku' anlamını verir ve Haşr sûresi 13. ayetle Kasas sûresi 32. ayeti örnek verir. Birinci ayette münafıkların Allah'tan çok Müslümanlardan korktukları bildirilmektedir. İkinci ayette sihirbazların hilesinden korkan Hz. Musa'nın kollarını açtığı ifade edilmektedir. Müellif bu ayetlerde geçen r-h-b'nin türevlerini korku anlamı bağlamında örnek verdikten sonra Mukatil'den bir nakil yapar. Bu nakle göre Mukatil, r-h-b kelimesinin anlamını araştırmaya koyulur. Bir şeyler yediği esnada bedevi bir kadına rastlar. Kadın, Mukatil'den kendisine de bir şeyler vermesini ister. O da avucunu doldurarak ona uzatınca, kadın, 'ruhuma / yenime koy' der. Bu hikâyeye göre r-h-b, 'yen' anlamına gelir. Ancak İsfahânî birinci anlamın daha doğru olduğunu söyler (İsfahânî, 2009: 366).

İsfahânî'nin, kelimenin anlamı için zikredilen görüşleri aktardıktan sonra her bir görüşün mümkün olduğunu söylemesi de görüşleri değerlendirdiğinin bir başka göstergesidir. Bu çabası Lokman sûresi 20. ayet bağlamında görülebilir. O, ayette geçen 'zahir ve batın nimetler'e dair görüşleri zikretmiş, ardından da her bir görüşün mümkün olabileceğini söylemiştir. İsfahânî şöyle demektedir: 'Denilmiştir ki, zahir nimet, peygamberlik; batın nimet ise, akıldır. Zahir nimet, duyu organları ile algılanabilen, batın nimet ise ancak düşünerek akıl yolu ile fark edilenlerdir. Zahir nimet, insanlar aracılığıyla düşmanlara karşı zafer kazanmak, batın nimet ise melekler aracılığıyla düşmana karşı zafer kazanmaktır'. Ona göre bu yorumların hepsi, ayetin genel kapsamı içinde yer almaktadır (İsfahânî, 2009: 131).

Kelimenin Anlam Gereğini Açıklaması

Kelimeye verilen anlam(lar)ın çeşitli gerekçeleri olabilir. Yazarın bu gerekçeler üzerinde durması anlamı belirleme arayışı olarak değerlendirilebilir. İsfahânî de bazı kelimelere verdiği anlamın dayanağını, anlam gerekçesini açıklamıştır. Örneğin o beşeriyetin atasının Âdem olarak isimlendirilmesine dair beş görüş sıralar (Yurt, 2017: 226). Her birinin peşinden o anlamın gerekçesi sayılabilecek dayanağı sunar. Birincisi, insanlığın atasının Âdem olarak isimlendirilmesi, onun yeryüzünün sathından (ediminden) yaratılmasıdır. İkincisi, renginin esmer olmasıdır. 'Âdem biri' ifadesi 'esmer biri' demektir. Üçüncüsü, değişik maddelerden ve farklı güçlerden oluştuğu için bu adı almıştır. Nitekim İnsan sûresi 2. ayette; 'İnsanı imtihan etmek için karışık nutfeden yarattık', buyurulmuştur. Ayrıca 'ce'altu fulanen edmiyete ehli' denir. Bu, 'falancayı aileme kattım', demektir. Dördüncüsü, akıl, düşünce ve anlayış bakımından diğer

varlıklara üstün kılınmasıdır. Nitekim Hicr sûresi 29. ayete göre Allah insana kendi ruhundan üflemiş, İsrâ sûresi 70. ayete göre ise onu diğer varlıkların birçoğundan üstün kılmıştır. Beşincisi, Âdem kelimesinin, yemeği tatlandıran ve güzelleştiren ‘idâm / katık’ kelimesiyle de ilgisi kurulmuştur (İsfahânî, 2009: 70; Aynı şekilde Mu’min 15. ayette ahiretin ‘yevme’t-telak / buluşma günü’ şeklinde nitelenmesi müellife göre, öncekilerle sonrakilerin, göktekilerle yerdekilerin karşılaşması, herkesin ameliyle buluşması nedeniyledir (İsfahânî, 2009: 745).

Yine İsfahânî’nin yaptığı açıklamaya göre ‘heva’, nefsin şehvete meyletmesidir. Şehvete meyletmiş nefse de ‘heva’ denir. Bunun böyle isimlendirilmesinin nedeni, şehvetin şehvet sahibini dünyada her türlü felakete sürüklemesidir. Ahirette ise ‘Haviye’ye düşürmesidir. ‘Haviye, yukardan aşağıya düşmek’ demektir. Karia sûresi 9. ayette belirtildiği üzere, (Ahirette sevap) ağırlıkları hafif gelenlerin yeri ‘haviye’dir (ateştir) (İsfahânî, 2009: 849).

İsfahânî’nin Kelimelerin Anlamını Açık Hale Getirmede Sergilediği Çabalar

Yukarıda İsfahânî’nin Kur’an kelimelerinin anlamını belirlemede gösterdiği çabalar örneklerle ortaya kondu. Burada ise anlamı muhatap için açık hale getirmede gösterdiği çaba üzerinde durulmuştur. Konu; İsfahânî’nin, kelimelerin müteradifine veya zıt anlamlısına yer vermesi, kelimeyi çeşitli yönlerden incelemesi, kelime ile ilgili ayet özelinde ek açıklama yapması başlıklarıyla işlenmiştir.

Kelimenin Müteradifine veya Zıt Anlamlısına Yer Vermesi

Bir kelimenin müteradifini ve zıt anlamlısını vermek anlamın netleşmesine katkı sağlar. İsfahânî kelime açıklamalarında bu iki hususu çokça kullanmaktadır. O bazı yerlerde müteradif veya zıt anlamları vermekle kalmaz, aralarındaki nüansa da değinir. Şimdi bunlara örnekler verelim.

İsfahânî ‘hubut’ kelimesine ‘indirmek, alçaltmak’ manası verir ve bu kelimeyle ‘indirmek’ manasına gelen ‘inzal’ ifadesini karşılaştırır. İkisi arasında şöyle bir anlam farkının olduğunu belirtir. ‘Hubut’ insan için kullanıldığında onu alçaltmayı anlatır. Nitekim İsfahânî burada Âdem (as)-İblis kıssasında ‘hubut’ kelimesini içeren Bakara sûresi 36. ayeti, ayrıca kudret helvası ve bildircin etinden bıktıkları için Hz. Musa’dan bakliyat, acur, sarımsak, mercimek ve soğan gibi yiyecek isteyen İsrailoğullarını konu edinen Bakara sûresi 61. ayetine telmihte bulunur. Zira Âdem (as) İblis kıssasında daha değerli yerden (cennetten) yeryüzüne iniş söz konusudur. Yine İsrailoğullarına ‘şehre inin orada istediğiniz var’, ifadesinde yüceltme ve değer verme yoktur. Çünkü söz konusu ayette Allah’ın onları zillet ve meskenete duçar kıldığı bildirilmektedir (İsfahânî, 2009: 70).

İsfahânî birçok kelimenin zıt anlamlısını vererek de onları muhatap için açık hale getirmeye çalışır. O sadece kelimenin zıttını vermekle kalmaz, kelimeyi zıttı üzerinden açıklama yoluna gider. Buna, ‘şekavet’i ‘saadet’ üzerinden açıklaması örnek verilebilir. İsfahânî, ‘şekavet’in zıttının ‘saadet’ olduğunu, saadetin uhrevî ve dünyevî olmak üzere iki yönünün bulunduğunu söyler. Daha sonra da uhrevî ve dünyevî şekavetle ilgili olarak ayetlerden örnekler verir (Ferra, 1983: 13).

Kelimeyi Dünyevî-Uhrevî ve Metinsel Bağlam Gibi Çeşitli Yönlerden Ele Alması

İsfahânî, anlamı muhataba açık hale getirmek için bazen kelimeyi dünyevî ve uhrevî yönüyle ele alır (Şenödeyici, 2018: 219). Buna ‘nur’ kelimesi örnek verilebilir. Ona göre ‘nur’ dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki çeşittir. Dünyevî ‘nur’ da kendi içinde ikiye ayrılır. Biri, ilahî konularla ilgili olup, akıl ve Kur’an nuru gibi basiretle anlaşılır. Bir kısmı da normal gözle görülür. Bu da ay, yıldız ve diğer aydınlatıcılardan yayılan nurdur. Mesela ilahi nura, ‘nur’ kelimesini içeren şu ayetler örnek verilebilir: İlki Maide sûresi 15. Ayettir ve anlamı şöyledir: ‘Size Allah’tan bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir’. Diğeri ise ‘Ölü iken hidayetle dirilttiğimiz, kendisine insanlar arasında yürüyecek bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp, ondan çıkamayan kimse gibi olur mu?’ anlamındaki En’am sûresi 122. ayettir. (Diğer ayetler; Şura 42/52, Zümer 39/22, Nur 24/35). Normal gözle görülen nura ise şu ayetler örnektir: İlki, ‘O Allah, güneşi ışık, ayı da nur yapandır’ anlamındaki Yunus sûresi 5. ayettir. Diğeri Furkan sûresi 61. ayet olup anlamı şöyledir: ‘Gökte burçlar var eden, onların içinde bir Kandil ve nurlu bir ay yaratan Allah yüceler

yücesidir'. İsfahânî'ye göre hem ilahi nur hem de gözle görülebilecek nur olarak yorumlanacak ayetler de vardır: Bunlar En'am sûresi 1 ve Zümer sûresi 69. ayettir. İlki, 'Hamd gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur.' anlamındadır. Diğeri, 'Yer, Rabbinin nuruyla parlamıştır.' anlamındadır (Mukâtil, 2011: 39).

Uhrevî nurla ilgili bir örnek Hadid sûresi 12 ayettir. Anlamı şöyledir: 'O gün mümin erkek ve mü'min kadınların, nurlarının önlerinden ve sağlarından koştuklarını görürsün' Uhrevî nurla ilgili diğer örnek Tahrim sûresinin 8. ayetidir. Ayetin anlamı şöyledir: 'Onunla birlikte iman edenlerin nuru, önlerinden ve sağlarından koşar da, Ey Rabbimiz! Nurumuzu tamamla, bizi bağışla, çünkü sen her şeye kâdîrsin, derler' (İsfahânî, 2009: 827-828).

İsfahânî anlamı muhataba anlaşılır kılmak için bazen de Kur'an'daki bağlama göre kelimeye anlam verir. Bu duruma 'heleke' kelimesine verdiği anlamlar zikredilebilir. Ona göre 'heleke' kelimesi bir şeyin kaybedilmesi anlamında kullanılır. Bu anlama örnek, Hakka sûresi 29. ayettir ve anlamı şöyledir: (Amel defteri sol tarafından verilen kimseler), 'gücüm de yok olup gitti', diyecekler. Bu kelimenin diğer anlamı, 'şekil değiştirme, bozulma'dır. Bakara sûresi 205. ayette (Allah olumsuz insan tipinden bahsederken) 'ekini ve nesli bozar', buyurur. 'Heleke' kelimesinin bir anlamı da ölümdür. Nisa sûresi 176. ayette miras konusu anlatılır ve ayetin baş tarafı, 'bir kişi öldüğünde... şeklindedir. 'Heleke' kelimesinin Kur'an'daki diğer anlamı, bir şeyin varlık aleminden kalkması, yok olmasıdır. Bu anlama örnek Kasas sûresinin 88. ayetidir ki anlamı; 'Allah'ın zatından başka her şey yok olacaktır' (İsfahânî, 2009: 843-844).

Kelime İle İlgili Ayet Özelinde Ek Açıklama Yapması

İsfahânî'nin kelime bağlamında ayete ilişkin fazladan açıklama yapması kelimeyi muhatap için anlaşılır kılma çabası olarak görülebilir. Örneğin o, e-f-k maddesini açıklarken bu kelimeyi içeren Tevbe sûresi 30. ayetin son kesitine yer verir. Ayet, (bazı) Yahudilerin Hz. Uzeyr'i, (bazı) Hristiyanların ise Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu kabul ettiklerini konu edinmektedir. Ayetin son kesitinde ise, 'Allah onları kahretsin nasıl da çevriliyorlar?' ifadesi yer almaktadır. Ayette bu iki grubun hangi konuda, nereden nereye döndürüldüğüne dair açık bir ifade yoktur. İşte İsfahânî; 'itikadda hakdan batıla, sözde doğrudan yalana, davranışta iyiden kötüye çevriliyorlar', diyerek 'çevriliyorlar' anlamına gelen 'yu'fekun'u açık hale getirmiştir (İsfahânî, 2009: 79).

İsfahânî'nin kelimeye ilişkin yaptığı açıklama peşinden sorulacak muhtemel soruya cevap verme sadedinde açıklama yapması da ek açıklama olarak değerlendirilebilir (Mahmudov, 2023: 307). Buna örnek Müddessir sûresi 22 ve Kıyâme sûresi 24. ayette geçen 'besera' ve 'bâsiratun' kelimelerine ilişkin açıklaması örnek olabilir. İsfahânî ilk ayette geçen 'besera' kelimesi için, 'zamanı gelmeden, vaktinden önce suratını astı', açıklamasını yapmaktadır. O, bu anlama Arap dilindeki ifadelerden ulaşmaktadır. Örneğin 'maun besrun / kaynağından alınmış ve henüz dinlenmemiş su', demektir. İyileşmeden kabuğu soyulan yaraya da 'besrun' denmektedir. Henüz yetişmemiş olan hurma için ise 'busrun' kelimesi kullanılmaktadır. O aynı kökten gelen Kıyâme sûresindeki 'bâsiratun' kelimesinin anlamını Müddessir sûresindeki kelimeye verdiği anlamla ilişkilendirir. Sonra da akla gelecek muhtemel soruya cevap verir. O şöyle der, eğer biri Yüce Allah'ın, 'O gün birtakım suratlar da asıktır', ayetinde geçen 'basiratun' kelimesi için 'zamanından önce onların yüzleri asık değildir', dese onlara cevabım şu olur: Bu da, zamanından önce söylenen sözler kapsamındadır. Denilmiştir ki: Onların henüz ateşe varmadan yaşadıkları acıyı, sıkıntıyı ifade etmeye işaret ettiğinden özellikle 'bâsiratun' kelimesi kullanılmıştır. Böylece bu ifadeyle onların acılarının uzaktan kendilerini yakalayacağına dikkat çekilmiştir. Bir sonraki ayet de bu anlamı desteklemektedir. İlgili ayetin anlamı şöyledir: '(Onlar) bel kırıcı bir belaya uğrayacakları kaygısını taşırlar' (Kıyâme 75/25, İsfahânî, 2009: 122; İsfahânî, 2012, 139).

Sonuç

İsfahânî'nin Müfredât'ı Kur'an kelimelerini açıklayan en önemli Kur'an sözlüklerinden biridir. Bu eserde o, kelimenin anlamını belirlemenin yanında anlamı muhatap için anlaşılır kılma çabası içine de girmiştir. Bu çabaların çok yönlü olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Örneğin o, kelimenin anlamını belirlerken kıraate, hadise, Arapçanın ifade tarzına ve şiire müracaat etmiştir.

Hatta az da olsa Kur'an'da olmayan ifadeleri madde başlığı yaparak, kelimenin Kur'an'da olmayan anlamlarına yer vererek, Kur'an'da geçen kelime için ayet vermeyerek esere Arapça sözlüğü izlenimi de vermiştir, denilebilir. O anlamı belirlemek için dilsel naklî delillerin yanında aklî delilleri de kendine dayanak edinmiştir. Çalışmada Kelimelerin Anlamına Dair Yapılan Yorumları Değerlendirmesi başlığı altında örnek olarak verdiğimiz Ebû Ubeyde'ye itirazı bu bağlamda görülebilir. İsfahânî kelimenin anlamının gerekçesini açıklamaya da özen göstermiştir. Örneğin o 'Âdem' kelimesinin anlam gerekçesini açıklarken farklı görüşlere yer vermiş, böylece anlatımı zenginleştirmiştir.

İsfahânî kelimenin anlamını muhataba açık hale getirirken de belli çabalar sarf etmiştir. Bu çerçevede açıklamalarında en çok rastlanan husus; açıkladığı kelimenin müteradif ve zıt anlamlıdır. O müteradif ve zıt anlamlı kelimeler arasındaki nüanslar üzerinde de durarak anlamın zihinde netleşmesini sağlamaya çalışmıştır. İsfahânî kelimelerin ayetlerdeki kullanımını esas alarak bazı tasniflerde de bulunmuştur. Örneğin 'nur' kelimesini dünyevî-uhrevî açıdan gruplandırmış her birine örnek ayet sunmuştur. Yanı sıra bağlamı da dikkate almıştır. Burada Kur'an kelimelerinin metinsel bağlamda kazandığı anlamları sıralamıştır. Örneğin 'heleke' kelimesine ilişkin dört anlamı ayetlerle birlikte okuyucuya sunmuş, bu kelimenin Kur'an'da farklı anlamlara geldiğini ortaya koymuştur. İsfahânî ayrıca kelimeyi muhataba açık hale getirmek için onunla ilgili ek açıklamalar yapmıştır. Böylece o, okuyucuya ilgili ayetin veya ayet kesitinin tefsirine bakmadan onu anlama imkânı sunmuştur.

KAYNAKÇA

- Arıkaner, Y. (2018). *Ebu's-Senâ Şemseddin el-İsfahânî'nin ulûhiyet anlayışı*.
- Arslan, B. (2022). Râgıb el-İsfahânî özelinde on Kur'an kelimesinin işlenişi, farklı Kur'an sözlükleriyle karşılaştırılması ve Türkçe meallere yansımaları üzerine. *Din ve İnsan Dergisi*, 2(3), 33–52.
- Avcı, C. (2025). The Prophet's migration from Mecca to Medina with its causes and consequences. *Hikmet*, 1(3), 16–27. <https://journals.ayu.edu.kz/index.php/hikmet/article/view/4841>
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ. (1954). *Mecâzü'l-Kur'ân* (F. Sezgin, Nşr.).
- Eroğlu, Y. (2021). Kur'ân müfredâtındaki gariplik sebepleri. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(15), 255–276.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd. (1983). *Me'âni'l-Kur'ân* (M. A. en-Neccâr & A. Y. en-Necâtî, Tah.).
- İsfahânî, Râgıb el-. (2009). *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân* (S. A. Dâvûdî, Thk.). Dâru'l-Kalem.
- İsfahânî, Râgıb el-. (2012). *Müfredât: Kur'an kavramları sözlüğü* (A. Güneş & M. Yolcu, Çev.). Çıra Yayınları.
- Mahmudov, B., & Karagöz, M. (2023). Fadl Hasan Abbâs'ın Kur'an ilimlerine yaklaşımı: *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eseri bağlamında. *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 307–333.
- Mukâtîl b. Süleymân. (2011). *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-'Azîm* (H. S. ed-Dâmin, Thk.). Mektebetü'r-Rüşd.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. (2008). *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Müessesetü'r-Risâle.
- Şenödeyici, Ö. (2018). Ehl-i Beyt'in gizemli mirası cifir ve Türkçe cifir metinlerinden örnekler. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 87, 219–236. <https://izlik.org/JA38MY24RF>
- Yaldızlı, H. (2020). *Râgıb el-İsfahânî'nin el-Müfredât isimli eserinin dilbilimsel tefsir açısından değeri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Yurt, M. E. (2017). İ'câzü'l-Kur'ân ilminin mahiyeti, tanımı ve genel hatlarıyla tarihsel süreci. *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 191–226.

REFERENCES

- Arıkaner, Y. (2018). *Ebu's-Senâ Şemseddin el-İsfahânî'nin ulûhiyet anlayışı* [Images and Symbols]. (In Turkish).
- Arslan, B. (2022). Râgıb el-İsfahânî özelinde on Kur'an kelimesinin işlenişi, farklı Kur'an sözlükleriyle karşılaştırılması ve Türkçe meallere yansımaları üzerine [A Study of Ten Qur'anic Terms in

the Works of al-Rāghib al-İşfahānī: A Comparison with Different Qur'anic Dictionaries and Their Reflection in Turkish Translations of the Qur'an]. *Din ve İnsan Dergisi*, 2(3), 33–52. (In Turkish).

Avcı, C. (2025). The Prophet's migration from Mecca to Medina with its causes and consequences. *Hikmet*, 1(3), 16–27. <https://journals.ayu.edu.kz/index.php/hikmet/article/view/4841> (In English).

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ. (1954). *Mecâzü'l-Kur'ân* (F. Sezgin, Nşr.) [Majâz al-Qur'ân]. (In Arabic).

Eroğlu, Y. (2021). Kur'ân müfredâtındaki gariplik sebepleri [The Reasons for Obscurity in Qur'anic Vocabulary]. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(15), 255–276. (In Turkish).

Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd. (1983). *Me'âni'l-Kur'ân* (M. A. en-Neccâr & A. Y. en-Necâtî, Tah.) [Me'âni'l-Kur'ân]. (In Arabic).

İsfahânî, Râgıb el-. (2009). *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân* (S. A. Dâvûdî, Thk.) [Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân]. Dârü'l-Kalem. (In Arabic).

İsfahânî, Râgıb el-. (2012). *Müfredât: Kur'an kavramları sözlüğü* (A. Güneş & M. Yolcu, Çev.) [Mufradât: A Dictionary of Qur'anic Concepts]. Çıra Yayınları. (In Turkish).

Mahmudov, B., & Karagöz, M. (2023). Fadl Hasan Abbâs'ın Kur'an ilimlerine yaklaşımı: *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eseri bağlamında [Faḍl Ḥasan 'Abbās's Approach to the Qur'anic Sciences: In the Context of His Work *Tafsîr al-Qur'ân al-Majîd*]. *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 307–333. (In Turkish).

Mukâtîl b. Süleymân. (2011). *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-'Azîm* (H. S. ed-Dâmin, Thk.) [el-Vücûh ve'n-nezâir fî'l-Kur'âni'l-'Azîm]. Mektebetü'r-Rüşd. (In Arabic).

Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. (2008). *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* [el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân]. Müessesetü'r-Risâle. (In Arabic).

Şenödeyici, Ö. (2018). Ehl-i Beyt'in gizemli mirası cifir ve Türkçe cifir metinlerinden örnekler [The Mysterious Legacy of the Ahl al-Bayt: Jafr and Examples from Turkish Jafr Texts]. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 87, 219–236. <https://izlik.org/JA38MY24RF> (In Turkish).

Yaldızlı, H. (2020). *Râgıb el-İsfahânî'nin el-Müfredât isimli eserinin dilbilimsel tefsir açısından değeri* [Yayımlanmamış doktora tezi] [The Significance of al-Rāghib al-İşfahānī's al-Mufradât from the Perspective of Linguistic Exegesis]. Marmara Üniversitesi. (In Turkish).

Yurt, M. E. (2017). İ'câzü'l-Kur'ân ilminin mahiyeti, tanımı ve genel hatlarıyla tarihsel süreci [The Nature and Definition of the Science of I'jâz al-Qur'ân and an Overview of Its Historical Development]. *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 191–226. (In Turkish).